

BOGDÁNDI ZSOLT

AZ ERDÉLYI FEJEDELMI TÁBLA A 16. SZÁZAD
MÁSODIK FELÉBEN

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA
DISSERTATIONES

Seriem fundavit
PÁL FODOR

Redigit
ANTAL MOLNÁR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Budapestini, 2025

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

BOGDÁNDI ZSOLT

AZ ERDÉLYI FEJEDELMI TÁBLA
a 16. század második felében

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2025

Készült az NKFIH K 139281. számú, *Az Erdélyi Fejedelemség kormányzat-
és jogtörténetének forrásai* c. pályázat, az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj,
a HUN REN BTK Történettudományi Intézet és az MTA HTMKNP *Források és adattá-
rak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* c. alprogram támogatásával.

Lektorálta
Fejér Tamás

© Bogdándi Zsolt, 2025
© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2025

ISBN 978-963-416-483-8
ISSN 2063-3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televí-
zióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

A borítón: Báthory Kristóf erdélyi vajda bírói pecsétje
(KvNLt, iktári Bethlen cs. lt., I. sor., nr. 273.)
Hátsó borítón: Földvári Bálint ítélőmester jegyzete ítélet kihirdetéséről
(MNL OL P 635, ákosfalvi Szilágyi lt., 1. tétel)

Kiadja a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató (HUN-REN BTK), Molnár Antal igazgató
(HUN-REN BTK TTI)
Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet
Tudományos Információs Osztály
Vezető: Kovács Éva
Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet
Borító és tördelés: Podhorányi Zsolt
Nyomta és kötötte: Prime Rate Zrt., Budapest
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

Bevezetés	7
I. Előzmények. A központi bíróságok szervezete a fejedelmi tábla felállításáig	13
A királyi kúria bíróságai	13
Az erdélyi vajda bíraskodása	15
A központi bírói szervezet 1541–1556 között	16
II. A fejedelmi tábla szervezete és működése 1556–1600 között	25
A fejedelmi tábla kialakulása és a terminusok tartásának rendje a 16. század végéig	25
A tábla joghatósága	48
A tábla feljebbviteli széke. A személyes jelenlét (<i>solius nostri presentia</i>) bírósága és a táblai elnökség	51
A táblai elnökség	57
Az ítélmesterek és tevékenységük	60
Az ítélmesterek hivatalba állítása	62
Az ítélmesterek terminusokon kívüli működése	65
Az ítélmesterek tevékenysége az ítélőszéken. A perfolyam a fejedelmi táblán	75
A táblai bíraskodás jogszabályi alapja	92
A Tripartitum	92
A középkori dekrétumok	95
A Quadripartitum	97
A Habsburg magyar királyok dekrétumai	98
Az erdélyi országgyűlések artikulusai	99
A tábla jövedelmei	101
A fejedelmi tábla ülnökei	104
Az ülnöki jövedelmek	105
Az ülnökök létszáma	106
Az ülnöki „munkakör”	106

Ülnöki rétegrajz	108
Az erdélyi és a partiumi jogügyigazgatók (fiskális directorok)	112
III. A fejedelmi tábla előtt tárgyalta perek	125
Nagyobb hatalmaskodás (<i>maior potentia</i>)	125
A hűtlenség (<i>nota infidelitatis</i>)	132
Kisebb hatalmaskodás (<i>minor potentia</i>)	136
Tolvaj menekítése, jobbágy törvényszék elé nem állítása	138
Városoktól fellebbezett ügyek	138
Hitbér és leánynegyed	141
Adóügy	147
Tizedügy	148
Birtokosztállyal kapcsolatos ügyek	149
Oklevelek felkérése	151
Iktatáskor tett ellentmondás	152
Magszakadás	154
Jobbágykerestetés	155
Zálogos jószágok felkérése	156
Ősi jószág jogtalan elidegenítése	158
Ingóságok jogtalan elvitele	160
Egy különleges eset. A szászok perei a fejedelmi táblán	160
IV. Összegzés	173
Adattárak	177
A táblai terminusok okleveles említései (1556–1600)	177
A fejedelmi tábla személyzete (1556–1600)	194
A táblai elnökök (<i>praesidentes sedis judicariae</i>)	194
Ítélmesterek (<i>prothonotarii</i>)	195
Jogügyigazgatók (<i>directores causarum</i>)	197
A fejedelmi tábla ülnökeinek életrajzi adattára	198
Levéltári és kéziratári források	239
Felhasznált források és irodalom	243
Személy- és helynévmutató	255

BEVEZETÉS

Bizonyára immár közhelynek számít az a megállapítás, hogy a Mohács után több részre szakadt Magyar Királyság keleti területein fokozatosan kialakuló új államalakulat, az Erdélyi Fejedelemség eseménytörténete jóval ismertebb e vidék gazdaság-, művelődés- vagy éppen jogtörténeténél. Köszönhetően a 19. században elindult – és jobbára a 20. századi impériumváltáskor félbeszakadt – nagy forrásközléseknek, az események és azok jelentősebb irányítói már ismeretek, „csupán” a részletek tisztázása maradt az utókor feladata. Ez azonban eléggé reménytelen vállalkozásnak tűnik, minthogy az úgynevezett mindennapi élet feltárásához szükséges forráskiadványokat szinte teljes mértékben nélkülözzük, illetve e hiányok pótlása csupán az utóbbi években vette – váltakozó lendülettel – kezdetét.¹ Ilyen körülmények között korántsem csodálatos, hogy az olyan, különlegesebbnek tekintett témák, mint például a kora újkori erdélyi központi jogszolgáltatás, lényegében elkerülték a történetkutatók figyelmét, így a témára vonatkozó szakirodalom meglehetősen szegényes. A 18–19. századi jogi kézikönyvek,² a magyar jogfejlődés ismert konzervativizmusa ellenére csak az adott korszakra vonatkozóan hasznosíthatók, megállapításaik nem vetíthetők vissza a 16. század második felének erdélyi jogszolgáltatására. Emellett ezek gyakorlati célt is szolgáltak, csak meglehetősen ritkán tértek ki „elméleti” kérdésekre, egy-egy bírói szék kialakulásának folyamatára, az intézmények személyzete pedig egyáltalán nem esett érdeklődési körükbe.

A Werbőczy előtti bírósági szervezet megismerésében nagy előrelépést hozott – erdélyi vonatkozásaiban is – Hajnik Imrének a három évtizedes kutatás után megjelent, alapvetően forrásokra támaszkodó munkája, melynek

1 Itt elsősorban a néhai Jakó Zsigmond kezdeményezésére megindult fejedelemségkori forráskiadási munkálatokra gondolunk, melynek eddig nyomtatásban megjelent kötetei: ErdKirKv I/1–3., ErdKápJkv I–II., KmFJkv I.; TordaVmJkv I–II.

2 A teljesség igénye nélkül, talán a legjelentősebbek: *Erdélyi perjogi emlékek. Idea processuum 1776. Id. Szász Károly perjogi előadásai 1836.* Bevezetéssel ellátta és közzéteszi: Bónis György. Kvár 1942.; *Synopsis historiae juris Transilvanici in usum auditorum suorum per Ladislaum Vajda de Sósmező concipistam gubernialem juris patrii et criminalis in Lyceo Regio Claudiopolitano suplentem professorem concinnata.* Claudiopoli 1830.; Iklandi V. Filep József: *Törvénybéli gyakorlás mutató táblája.* Marosvásárhelyt 1831.; Dósa: *Jogtudomány I–III.*; Schuler von Libloy, Friedrich: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte I–II.* Hermannstadt 1867–1868.

megállapításai lényegében ma is helytállóak.³ Az ő kutatásait egészítette és teljesítette ki Janits (Borsa) Iván az erdélyi vajdai igazságszolgáltatás és oklevéladás,⁴ majd Jakó Zsigmond – immár a Mohács utáni évtizedekre vonatkozóan is – a külön erdélyi kancellária és ítélőmesteri hivatal létrejöttének bemutatásával.⁵

Az általunk tárgyalandó szűkebb korszakra vonatkozóan is új fejezetet jelentett Bónis György munkássága, aki megállapította, hogy külön erdélyi jogról valójában csak az újkortól kezdve beszélhetünk; míg a középkori erdélyi vajda joghatósága csak a vármegyékre terjedt ki, addig a „fejedelmi tábla már egész Erdély legfelsőbb fórumává vált; a vajda, a székely ispán és a szász egyetem bírói gyakorlatából kikristályosodó elveket immár az önálló fejedelemség törvényhozása és judikaturája fejlesztette tovább.”⁶ Szintén ő volt az, aki felhívta a figyelmet a formuláskönyvek jelentőségére, de egyúttal azt is hangsúlyozta, hogy a jogszolgáltatás gyakorlatának teljes megismerését „csak az eredeti oklevelek ezreinek: az egyes jogeseteknek aprólékos felkutatása és elemzése adhatja meg”.⁷ Több mint harminc év elteltével ugyanerre a következtetésre jutott alapművében Trócsányi Zsolt, megállapítva, hogy „a 16–17. századi erdélyi perjog monografikus feldolgozása még vállalkozóra vár; a vállalkozás nehézségei legfeljebb arányaiban lesznek kisebbek, mint e munkáéi, hisz e működést az igen erősen szétszórt peres anyagból kell rekonstruálni.”⁸

A táblai jogszolgáltatás menetének feltárása – talán éppen a munkával járó nehézségek miatt – a továbbiakban sem történt meg, de az elmúlt években született két olyan mű, amely e vállalkozást legalább módszertanilag megkönnyítette. Az egyik Dáné Veronkának Torda vármegye bírósági szervezetét és gyakorlatát feltáró kötete,⁹ amely annak ellenére, hogy a vármegye 17. századi jegyzőkönyveire alapozva vizsgálta a vármegyei törvénykezést (ezáltal, kizárásos alapon, az is kiderül, hogy mely perek tárgyalása folyt elsősorban a táblán), felvázolta a korábbi időszakok fejlődését is, kitérve a vármegyei és a fejedelmi ítélőszék hatásköreinek elkülönülésére. A másik Derzsi Júliának nemrégiben román nyelven megjelent doktori értekezése, amely ugyan a szász büntetőbírói gyakorlatot mutatja be, de a fellebbezés fórumairól szólva kitér a fejedelmi táblára és annak működésére is.¹⁰ Újfent az említett Dáné Veronka foglalta össze röviden az erdélyi fejedelemségkori törvénykezéssel kapcsolatban általában

3 Hajnik: *Bírósági szervezet*. A magyar jogtörténetírást a második világháború végéig áttekinti Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Vál., szerk., a jegyzeteket és az utószót írta: Mezey Barna. Bp. 2004. 11–57.

4 Janits: *Az erdélyi vajdák*.

5 Jakó: *Vajdai kancellária*.

6 *Jacobinus János formuláskönyve* 4.

7 Uo. 5.

8 Trócsányi: *Központi kormányzat* 376.

9 Dáné: *Torda vármegye*.

10 Julia Derzsi: *Delict și pedeapsă. Justiție penală în orașele săsești din Transilvania în secolul al XVI-lea*. Cluj-Napoca 2022. A fejedelmi tábláról és a személyes jelenlét bíróságáról lásd különösen 188–192.

felmerülő kérdéseket,¹¹ Oborni Teréz pedig Zoltay János ítélőszéki ülnök kézírata bemutatása kapcsán értekezett – lényegében az országgyűlési végzések alapján – a jogszolgáltatásról és a fejedelmi tábla szervezetéről.¹²

A román történetírás tudomásunk szerint csak érintőlegesen foglalkozott a fejedelmi tábla működésével, de akkor is e vázlatok egyik jellemzője a teljes fogalomzavar. Liviu Moldovan például a Marosvásárhelyen felállított állandó királyi tábla elődjének tekintve a fejedelmi táblát, az előzményeket egészen 1542-ig vezeti vissza, amikor a tábla a fejedelem (!) legfelsőbb tanácsából, pontosabban az országgyűlés által választott 12 tanácsosból és a fejedelem (!) által kinevezett udvari kancellárból állott.¹³ A kora újkori fejedelmi bírászkodás történetének feltáratlanságára vall, hogy hasonló tévedések Erdély jogtörténetének legújabb, magyar nyelvű összefoglalásában is előtűnnek, így az 1542-ben, a magyarok és a székelyek fellebbviteli fórumaként 12 (!) ítélőmesterrel létesült fejedelmi tábla.¹⁴

Munkánk célja az erdélyi fejedelmi tábla működésének és szervezetének bemutatása a 16. század második felében. Csupán a félreértések elkerülése végett beszélünk „egyezményesen” fejedelmi tábláról,¹⁵ minthogy a Szapolyaiak alatt Erdélyben és a hozzá csatolt vármegyékben királyi, a Báthoryak alatt pedig szinte korszakunk végéig vajdai ítélőszék tevékenykedett, de mint látni fogjuk, a középkori királyi és vajdai székhez képest is megváltozott szerkezettel és hatáskörrel. Szükségesnek véljük annak tisztázását is, hogy milyen megnevezésekkel illették az adott korszakban az államalakulat központi bírói székét. Az oklevelekben előforduló különböző megnevezések közül, leginkább az idézőlevelekben és az erre kelt jelentésekben, a *curia* szó szerepel a leggyakrabban és ez egyértelműen a fejedelmi táblát jelentette.¹⁶ E két fogalom azonoságára a számtalan példa közül elég, ha csak néhányat hozunk fel: 1585. november 3-án kelt parancsával Báthory Zsigmond arra utasított nemeseket, hogy az általa elkövetett hatalmaskodás okán Keresztúri Istvánt idézzék nyolcadnapra a kúriába (*coram nobis in curia nostra*), ahol az ott megjelenő félnek igaz-

11 Dáné: *Minden birodalmak* 50–56.

12 Oborni: *Zoltay János* 141–162; Uő: *Erdélyi országgyűlések* 356–360.

13 Liviu Moldovan: *Tabla regească din Transilvania*. Revista Arhivelor. Anul LII (1975). Vol. XXXVII. nr. 2. 197–201.

14 *Erdély jogtörténete*. Szerk. Veress Emőd. Kvár 2018. 209.

15 A székelyek 1571-ben kelt beadványukban megemlítik, hogy „az feiedelem tablaian kijwaltkippen mij nekünk zekelsegnek szokal kijlembeozeo teorvinunk volt regij zent kijraliok es utannok valo tizt tartok ideiekteol fogwa”, de e szövegben a fejedelem kifejezést vélhetően általánosabb uralkodói értelemben használták. L. SzOkl II. 327. Báthory István 1574 júniusában saját ítélőszékét már *curiam nostram vaivodalem*-nak nevezi, KvNLT, Kolozsvár város lt., Céheslevelek gyűjt., Kolozsvári ötvös céh, nr. 18.

16 Erre a következtetésre jutott Szabó András Péter is, de az „in curiam nostram, nostram scilicet in praesentiam” formulából tévesen gondolt arra, hogy „a tábla tehát a fejedelmi személyes jelenlét bírósága”, a személyes jelenlét lévén a tábla fellebbviteli széke. Szabó András Péter: *Az erdélyi fejedelmi udvar besztecei látogatásai*. Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv VIII(2013). 132–133. (19. jegyzet).

ságot szolgáltat.¹⁷ A vajdai emberek két nap múlva kelt jelentése immár magyarul szólt a szántóföldön végrehajtott idézésről: „nagsagod *tablayara* inteok es hywok okadasra, nagysagod eleiben es *wdwaraban* nyolczad napra. Bizoniossa is teweok, hogy wagy lezen jelen az nagsagod *wdwaraban*, wagy nem, de nagsagod az jelen walo felnek teorwent zolgaltat.”¹⁸ A *kúria/udvar/tábla*, illetőleg jóval ritkábban a *törvény szék*¹⁹ megnevezést tehát ugyanabban az uralkodói ítélszék értelemben használták, erre utal az is, hogy 1568-ban Sulyok Imre kancelláriai írnokként Forró Miklóst *in curiam vel sedem judiciariam majestatis vestrae*, tehát *fenséged udvarába vagy ítélszékére* idézte.²⁰ A bírói parancslevelek az uralkodó nevében keltek, és igen ritkák az olyan esetek, amikor a jelentéstevők az intézményesült ítélszék utasítására hivatkoznak, mint ahogyan Vadai Dániel és Bósházi Gábor ítélszéki írnokok teszik 1572-ben, midőn „*ex commissione sedis judicariae spectabilis magnificentiae vestrae*” hajtának végre idézést.²¹

E feldolgozás korszakhatárának önkényesen az 1541–1600 közötti időszakot választottuk, részint tekintettel korábbi kutatásainkra, melyek révén már ismertük e korszak forrásadottságait, részint pedig arra, hogy ebben az időszakban alakult ki a különálló erdélyi államszervezet, így a központi igazságszolgáltatás szervei, a fejedelmi tábla is ekkor jött létre, a fejedelmi ítélszék későbbi működése pedig – kisebb változtatásokkal – az ekkor lefektetett alapokra épült. E perióduson belül természetesen az 1556 utáni időszak forrásanyagának feldolgozására fektettük a hangsúlyt, a gyakori hatalomváltások korábbi évtizedei csupán annyiban érdekeltek, amennyiben azok a később létrejövő bírói szervezetre hatással voltak.

A kora újkori erdélyi jogszolgáltatás iránt érdeklődő számára korlátozott azon források köre, melyeket egy-egy korszak jellegzetességeinek bemutatásakor igénybe vehet. Az erdélyi és magyarországi országgyűlések végzései viszonylag jelentős számban tartalmazzák a központi bíraskodással kapcsolatos intézkedéseket, de ezek csupán a keretet alkották és gyakran nem tudni azt, hogy a rendszerint korábbi cikkelyeket is megismétlő törvényi rendelkezést a gyakorlatban miként alkalmazták. Az úgynevezett központi (kúriai) bíróságok működésének részletekbe menő feltárásához ezért egyértelműen az általuk kiadott oklevelek (ítéletlevelek, bírói parancsok stb.) és a korszakban össze-

17 MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Dobocensis, fasc. 4., nr. 48.

18 Uo. További magyar nyelvű példák a *tábla* kifejezés használatára lásd SzT XII. 781–782. Érdekes, hogy ugyanezen szótár *udvar* címszavának bíróság értelménél csak 19. századi példák sorakoznak, vö. SzT XIII. 690.

19 Egy vélhetően 1594-ben folyt kiküldött bíraskodás során Szentgyeydi Gergely „*urunk eo nagysaga teorweny zekinek praesidense*”, lásd SzbNLT, Szeben szék és város lt., U IV. nr. 1380.

20 MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Küküllő, fasc. 5., nr. 58.

21 KvNLT, Bánffy cs. lt., I. sor., nr. 59.

állított formuláskönyvek vizsgálata szükséges.²² Ez annál is inkább így van, mert a fejedelmi ítélőszék saját iratanyaga nem maradt fent. E korszakban természetesen nem beszélhetünk külön intézményesült táblai levéltárról, hiszen tudjuk azt, hogy a bírósági iratokat az ítélőmesterek őrizték saját szállásukon, a működésük során keletkezett iratanyagot pedig haláluk után vagy más okból bekövetkezett tisztségváltáskor hivatali utódjuk örökölte.²³ Egy 1631-es adat azt bizonyítja, hogy a protonotáriusok – a középkori gyakorlatot folytatva²⁴ – hosszú ideig tudták ezzel a módszerrel átörökíteni a működésük során keletkezett dokumentumokat (ekkor egy 1582-ben kelt parancslevelet írnak át Wesselényi Miklós „hagyatékából”),²⁵ így akár az is lehetséges, hogy az ítélőmesteri „irattárak” töredékei, átvészelve a fejedelemség korának pusztításait, bekerültek a 18. század elején felállított erdélyi királyi táblai levéltár állagaiba, amely Budapesten az Országos Levéltárban az 1945-ös tűzvészben csaknem teljesen megsemmisült. Emiatt még azt sem tudjuk, hogy a fejedelmi ítélőszék működése során vezettek-e valamilyen jegyzőkönyvet,²⁶ vagy pedig a perfolyám követésében a parancslevelek és ítéletlevelek hátlapjára az ítélőmester kezével tett feljegyzésekre szorítottak, mint ahogy a bírságlevelek kiosztásáról vagy a perek felvételének rendjéről sem maradtak fenn regisztrumaink.

E munka elkészítése során sokan támogattak és még többen biztattak. A legtöbb segítséget kollégáimtól, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézetének munkatársaitól, Gálfi Emőketől (neki különösen hálás vagyok mindenért), Hegyi Gézától, Pakó Lászlótól, Szász Anikótól és W. Kovács Andrástól kaptam. Ők nem csupán számos levéltári adattal, hanem értékes tanácsokkal is elláttak, és segítettek egyes szövegrészek értelmezésében. Fejér Tamás kollégám önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta irdatlan nagyságú iratfotó-gyűjteményét, és e kötet szakavatott lektoraként nagymértékben hozzájárult annak elkészültéhez. Kutatásaim során nyújtott segítségükért köszönetet mondok Jakó Klárának, Dáné Veronkának, Szalai Ágnesnek, Szabó András Péternek, Tringli Istvánnak és különösen Oborni Teréznek, akinek kitartó ösztönzése nélkül e kötet talán soha nem születik meg.

22 Munkánk során átnéztük a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári kirendeltségén őrzött, jelenleg hozzáférhető családi levéltárak, a MNL OL-ban őrzött erdélyi hiteleshelyi levéltárak és erdélyi vonatkozású családi levéltárak táblán folyt perekkel kapcsolatos iratanyagát, három formuláskönyv 16. századra keltezhető bejegyzéseit és a digitális adatbázisokon elérhető 16. századi anyagot (arhivamedievala.ro, Reformáció kora: MNL OL 1526–1570).

23 Bogdándi: *Az erdélyi ítélőmesterek* 144.

24 Bónis: *Jogtudó értelmiség* 390–391.

25 Bogdándi: *Wesselényi Miklós* 243.

26 Ilyenről csak késői adatunk van 1676 februárjából, a Segesváron tartott törvénykezési szakaszról: *In nomine domini. Series causarum levatarum in anno 1676 in civitate Segesvar pro dominis regnicolis, magistro S. (?) ac domino Stephano Sarpataki existente celebratarum*. KvEKt, Ms 309., fol. 12–23.